

УБАВКА ГАЛДОВА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”

Скопје

Ли и дали во независни и во зависни прашања

0. Размислувањата за употребата на прашалните партикули *ли* и *дали* во независните и зависните прашања во македонскиот јазик беа поттикнати од дискусијата за развојот на партикулата *да* како формант на субјунктивот во македонскиот јазик што е актуелна тема во Истражувачкиот центар за ареална лингвистика во МАНУ, во рамките на проектот *Местито на македонскиот јазик во словенскиот и балканскиот јазичен свейт*. Во врска со оваа проблематика повеќе пишуваат акад. Зузана Тополињска (1995) во монографијата *Синтакс на македонските говори во Егејска Македонија*, во која авторката се осврнува на прашањето за независните *да/не* прашања во македонските егејски говори и д-р Дејан Геговски во својата докторска дисертација *Декларативни дел-реченици во дијалектот на македонскиот јазик* (Филолошки факултет УКИМ, Скопје 2007, необјавена) во која се зборува за зависните прашања како посебен тип комплементарни реченици. Во оваа статија се вградени сознанијата од спомнатите трудови, а текстот е работен врз материјали ексцерпирани од книгата *Текстови од дијалектот на македонскиот јазик* од Божидар Видоески (2000).

Познато е дека старословенскиот јазик немал посебни морфолошки форми на субјунктивот и како таков, субјунктивот не е наследена категорија во македонскиот јазик. Исто така е познато дека во балканските несловенски јазици има посебни морфолошки, поточно морфосинтаксички конструкции градени врз база на старите морфолошки форми на т.н. конјунктив. Така, кога зборуваме за македонскиот јазик од современ аспект, не зборуваме за чисто морфолошки форми на субјунктивот туку

за морфо-синтаксички конструкции, чија семантика може да се опфати под називот субјунктив. Под овој термин се подразбираат семантички и граматички зависни конструкции, односно несамостојни пропозиции чија модално-темпорална карактеристика зависи од некој надреден предикат. Станува збор за т.н. *да*-конструкции кои имаат широка синтаксичка употреба во граматичкиот систем на македонскиот јазик, тоа се примери од типот: *Мора да го направиш тоа; Се обидувааш да ги ситиш; Почна повеќе да размислува; Сака да дојде; Се однесува како да не знае ништо; Да дознае, веднаш ќе дојде* итн. Зависната употреба на *да*-конструкциите имплицира неактуализираност, нефактивност, идност или повторливост на настаните што се искажуваат со нив. Независната употреба на субјунктивните конструкции спаѓа во рамките на деонтичката модалност бидејќи секогаш зависи од некој надреден иако неисканан волиционен предикат, а се реализира како: наредба, забрана, желба, молба, поттик, на пр. *Да го направиш тоа! Да можам сега да дојдам! Да прџнеме! Да ми донесеш малку вода!* и сл.

1.0. Прашањата се специфичен тип на зависни искази чиј надреден предикат во основа гласи: 'Не знам дали/кој/кога и сл. ...'. Значи, тие сами по себе се тип на модални искази чија главна функција не е соопштување на информација туку барање на информација од соговорникот. Во овој контекст не нè интересираат прашањата што се оформуваат со прашалните заменки туку прашањата што се образуваат со помош на партикули. Меѓу прашалните партикули со кои се формираат т.н. *да/не* прашањата во македонскиот јазик, односно оние на кои се одговара со *да* или со *не*, основна позиција имаат партикулите *ли* и *дали*. Поради ограничениот простор, ќе ги исклучиме од анализата прашањата што сугерираат било потврден било одречен одговор, односно нема да зборуваме за прашањата од типот: *Го виде вчера, нели? Зар си го видел денес?* и сл., туку ќе се осврнеме на следните типови прашања: *Дали ги гледаше последниите весии?*, при што *дали* стои во почетокот на реченицата. Прашањето може да се постави и без употреба на партикула при што соговорникот разбира дека станува збор за прашање според интонацијата: *Ги гледаше последниите весии?* или со употреба на енклитиката *ли* која стои, претежно, зад предикатскиот израз: *Ги гледаше ли последниите весии?*

Во дијалектите на македонскиот јазик, инвентарот на прашалните партикули се прошириува и тука ги констатираме и партикулите: *али/ал, а, ле*, кои се територијално поограничени во однос на оние претставени за стандардниот јазик.

Освен во независните нè интересира и дистрибуцијата на истите партикули (*ли*, *дали/дал*, *али/ал*, *а*, *ле*) и во зависни прашања, кои

и не се вистински прашања туку спаѓаат во рамките на комплементарните реченици. Имено „посебен начин на комплементација претставуваат т.н. зависни прашања, каде што ‘зависни’ значи: такви коишто се имплицирани од определени предикати и коишто синтаксички заземаат позиција на аргументски изрази при тие предикати” (Геговски 2007: 147–148), (на пр. *Се прашиувам дали ќе дојде денес*). Формално, зависните прашања не се разликуваат од независните и тие претставуваат посебен тип на комплементарни реченици со нулти оператор на комплементација. Се работи за конструкции со информативно празна позиција, при што прашалните партикули вршат блокада на соодветната синтаксичка позиција, „а во семантичката структура се крие едно ‘не знам или’ ‘претпоставувам дека не знаеш’, зависно од тоа дали говорителот констатира дека ја нема соодветната информација или навестува дека ќе му ја пренесе на својот соговорник” (Тополињска 1995: 293–294).

Направивме еден краток преглед на ситуацијата во дијалектите на македонскиот јазик при што јасно е дека во поголема мера се застапени независните прашања со оглед на тоа дека зависните прашања претставуваат прилично апстарктен начин на размислување и се ретки во живото народно раскажување. Вообичаено при раскажувањето се употребува *oratio recta* или пак директни прашања без формализиран нареден предикат: *Б'еше-ли куд'е с'есѝру ѝи? — ѝраи'але ља.* (434) Овчеполіе; ... *'имаи една-сиром'аиѝиѝија з'олема иѝио-не-ѝ'осѝиои, с'амо д'али с'акаи н'а-сѝарос д'али н'а-младос? ...* (46) Горно Соње.

Нашата идеја беше да стекнеме општ увид во тоа на која територија преовладуваат *ли*-прашањата како независни, дали ваков тип на прашања се јавуваат и како зависни прашања или при комплементацијата настанува промена во типот на прашалната партикула. Исто така и да направиме увид во прашањето на која територија *дали* се јавува како основна прашална партикула и во независни и во зависни прашања. Секако, се осврнуваме и на територијата за која е најтипично прашањето без партикула и каква е ситуацијата во тие говори во однос на зависните прашања. Се разбира дека не располагаме со преширок корпус на примери, но сметаме и дека овој материјал е показан за донесување на општи заклучоци во врска со дијалектната диференцијација на македонскиот јазик по ова прашање.

Од нашиот материјал се покажа ваква ситуација. Независни прашања со партикулата *ли* се употребуваат во североисточните македонски говори, на исток, во малешевско-пиринските и штипско-струмичките говори. Вакви примери може да се изделат и во тиквешко-мариовските говори во помала мера, а спорадично може да се појават и во централните говори, сп.

1.1. Независни прашања

а) ЛИ

Б'еше-ли куд'е с'есѣру ѿи? – ѿраи'але ѿа. (434) Овчеполие; Так'а-ли-је? Так'а је! (432) Овчеполие; Вид'е-ѿа м'ечкаѿиа и в'икна: Тоа-ли-е ч'овек? ... Ов'оа-ли-е ч'овек? (429) Овчеполие; Видиши-ли бр'аѿе, дека-крив'инаѿиа е-ѿ'оубава! (422) Кратовско; Поѿѿѿ рекн'ал: Па-ѿѿи-ѿѿуј-ли-си, бре?! (418) Кривоаланечко; Ама-ѿѿи ѿ'уѿѿиши-ли-се, ѿ'оѿе, ѿѿѿѿује-ѿа м'ом'аѿѿѿи. (417) Кривоаланечко — североисточни говори;

Има ли м'асѿо — каа — да ѿресѿим ѿук? ... Да сѿѿаваме ли? (335) Калапот; Може ли ѿ'офѿѿор да фл'езе фав мајчин'а-си кор'ем ѿа да се роди?... Дома-а-ли-си, мур'и ѿуѿѿд'иц? (275) Богданци; Да ѿѿи д'оведѿ ли едн'ѿ жена Еврејка д'еѿо биз'ае з'а д'а ѿѿи исхр'ани ѿѿв'а д'еѿе? (267) Тешово; Арес'уаиши-ли-ме за-снѿа, ц'ару? (259) Крналово; Мар'и б'або, ѿѿи-си комиѿѿика, зн'аеиши-ли ѿѿи им'ал-ле-сам м'ајка и зн'аеиши-ли кад'е-е? (239) Смојмирово; 'Ами до'оди-ли он'а ѿѿука? (239) Смојмирово; — малешевско-пирински говори;

Л'уѿѿиши-ли-са, ѿ'оѿе? (206) Банско, Струмица; А бре Јосиф, да-услеѿѿеиши Јосиф, ѿѿак'а-ли б'ива да-нѿѿр'аиши? (206) Банско; 'Е-е, ѿ'оѿе, к'а-ар'есѿиши-ли с'а: к'а-им-исчисѿѿѿих н'о:јсѿѿе на-маѿѿар'и-нѿиа? (205) Банско; А бе-еф'енди, м'оже-ли да-ме-к'ачеиши на-к'ојн, да-ме-скр'ѿиши да-фл'еѿам јас ун'аѿѿре ...? (203) Сушица; Та-с'ѿѿѿе-ли л'ажи јас на-ѿѿебе ке-ѿѿи-ѿи-д'аам. (194) Радовиш; И олан ѿѿѿад'иѿе, ѿѿолко-ли не-м'ожеиши да-а-в'идеиши, ѿѿолкава лис'ѿица? (194) Радовиш; Па к'идемо-ли на ѿр'озѿе? (194) Радовиш; Ти-ли ја-сѿѿаси м'ојаѿиа к'ерка? (182) Кочани; Толко-ли не-м'ојам да-се-к'ачам на-к'улаѿиа да-в'идам ѿѿѿѿо 'има? (181) Кочани; Ти-ли-си ѿѿѿѿ м'ајсѿѿѿор? (181) Кочани; М'оже-ли б'або, ѿѿука да-ѿре-нок'евам? (181) Кочани — штипско-струмички говори;

Печ'алба бива-ли со крив'ина? (218) Мрзен; Е сеѿа, рече, ѿѿи ме ѿо-зн'аваиши ли? (217) Подлес; 'Их, м'ори к'ерко, и ѿѿоа-ли-е ѿѿешко. (208) Неготино — тиквешко-мариовски говори;

'Уѿѿѿе-ли-си-ѿѿѿуа, бре-К'елчо? (83) Мало Црско; Шѿѿѿо-ли се-н'аѿѿрај ч'ојкоф? (75) Сапотница; М'ожеиши-ли да-ѿо-з'емеиши на Дефѿѿѿ сац'адеѿѿо? (54) Рудник; 'Има-ли 'уѿѿе не'кој? (54) Рудник — централни говори.

Наредниот пример е регистриран во с. Мелница, Велешко, но станува збор претставници на реканскиот говор, преселници во Велешко, сп. *И-ѿѿѿѿ ѿѿѿѿа си-р'ече: Шѿѿѿо-ли-к'а-бидеѿѿ? (172) Мелница. Освен во село Мелница, Велешко, слични примери во реканскиот говор (западни периферни говори) не можат да се издвојат, како што ќе забележиме подолу.*

Ли е секогаш енклитика и најчесто стои зад глаголскиот предикат. *Ли* може да се приклучи кон друга компонента од предикат-

ско-аргументската структура и токму неа да ја издвои во прашалниот израз. Ограничувања постојат кога станува збор за глаголки предикат оформен во некоја од формите на глаголот сум во презент. Во таков случај партикулата *ли* не може да се употреби како енклитика на глаголкиот предикат туку секогаш се врзува за некој друг елемент во прашалниот израз. За *ли*, во *Етимолошкиот речник* од Скок (Skok 1972: 292–293) стои дека тоа е прасловенска ненагласена енклитичка партикула во прашални реченици од типот: *имаши ли?* Таа може да се врзува со сврзниците *а* во *али*, *ако* во *ако ли*, со *да* > *дали*, *и* (*или*), *ели*, *него* (*неголи*) итн., со прашални прилози, како на пр.: *а камо ли* и сл. По потекло се смета дека е деиктичка партикула, а се врзува и со литванската партикула *lai*, која се употребува со императивни искази, и се изведува од грчкото ληϋ, (сака) ληϋα ('волја, желба'). Врз оваа основа, *ли* се става во врска со истата индоевропска основа како и латинското *vel-*. Во словенските јазици освен обликот *ли* се појавува и *ле*, кое во дијалектите на македонскиот јазик е ограничено на источните македонски говори: во банскиот, петричкиот, малешевско-пиринските говори, спорадично и во штипско-струмичките говори, како што може да се проследи од примерите:

б) ЛЕ

Доож'а-ле н'акој да-ме-ѿр'аси? (262) Банско; *Ми-флаз'иа-ле ф-к'аиши, мар'и?* (262) Банско; *'Е, вид'ѿх'ѿе-ле, к'ѿ-ѿ-л'оши?* (261) Банско; *В'и какв'о м'ислиѿе: ке-ни-ѿ-дад'еѿе-ле, 'ели нек'еѿе?* (260) Долно Драглишта; *А б'е, б'ајчо, м'ога-ле ѿ'ук да-ѿренош'ѿувам?* (256) Петрич; ... *ѿа-не-мож'еа да-изв'ардаѿ ламјаѿа, ѿа-ѿ'и-ле ке-дов'ардиши ѿбакаѿа?* (252) Лешко; *Е с'амо ѿов'а не-м'оже: з'наѿе-ле ѿ'о-е-наѿрав'ила, как'оф ср'ам ми-е-дон'ела ф-к'аиши...* (249) Негрево; *Тов'а-ле-е сѿр'аиши чов'ек?* (244) Негрево; *Ж'ив-ле-е 'ошче зм'ео?* (241) Смојмирово; *Чија-е ѿ'аа с'лика, м'ожеи-ле да-ја-ѿозн'аеи?* (240) Смојмирово; *Немој, бре-с'инко, ако-сме-без-н'еја осѿан'али, а сега и бес-ѿебе-ле?* (239) Смојмирово — малешевско-пирински говори; *В'идеш-ле-ѿи, 'они 'ошѿе н'е-са искоч'иле, ѿи ке-ѿи-ѿрев'ареш.* (181) Кочани — штипско-струмички говори.

Една од спецификите на македонскиот јазик, развиена секако под влијание на балканските несловенски јазици е образување на прашањата без партикула туку само со промена на интонацијата, што кај *да/не* прашањата е определувачки разликувачки фактор за типот на исказот, односно, за тоа дали станува збор за изјава или за прашање. Конески (1996: 121) ја определува во најопшти рамки дијалектната диференцијација на македонскиот јазик во врска со образувањата на независните прашања при што забележува дека за западното наречје е карактери-

стично градење на прашалните реченици без прашална партикула (*Го виде Сѿојана?*) додека во источните говори вообичаено е да се појави партикулата *ли* (*Виде ли ѿо Сѿојан?*). Прашањата без партикула се особеност првенствено на јужните македонски говори. Во Корчанско, на крајниот југозапад тоа е и единствен модел на образување на прашални искази, со помали исклучоци, ова се однесува и на лагадинските говори, на југоисток. Освен во јужните, овој тип на прашања е карактеристичен и за западните македонски говори, вклучувајќи ги тиквешко-мариовските, како што може да се проследи од наредните примери, сп.

1.2. Независни прашања без прашална партикула

Ќе-си ѿи на-Јакуф ж'ена? (372) Вишени; *'А бре 'аѿа, р'ече, ѿи'а кобила шчо л'ани ѿсов'иса ж'ива-е 'али н'е? в'ели.* (371) Мокрени; *Ж'енаѿа му-в'ика на-м'ајо: Ми-н'осиш кош'ул'а?* (370) Мокрени; *Ам бес кисел'ина ѿо-јаде салаѿоѿо?* (366) Бобшчица; *Да-ми-к'ажии ѿравин'аѿа, ѿо-ск'ариш крав'ајо ѿи?* (365) Бобошчица; *Не-ѿе-в'ике оф ѿѿебе?* (353) Желево; *Мн'оѿу л'уѿе 'има во-сел'оѿо? Не б'еѿе?* (349) Нерет — југозападни македонски говори;

Толко ѿиј лажайѿа? (344) Балевец; *М'а з'еваши м'ен'а?* (340) Висока; *Ти, рич'е, 'имѿи ж'ена? 'Имѿм. — Пѿрва-ѿи-ј? ... 'Имѿи д'еца уѿи-ѿи'а ж'ена? — Уд-вѿ 'имѿи?* (305) Корнишор; *Дад'е ѿи ѿасѿѿѿрм'а?* (280) Николчи; *'Ама в'еле нив'есѿѿѿа? — Не-веле, м'олче.* (271) Стојаково — југоисточни македонски говори;

Мајко, ма-ѿознаваш? (142) Граждено; *Овои сѿоѿан ѿо ѿознаш ѿи или не?* (142) Граждено; *Хајде, ѿој не ѿе ѿознаѿѿ, ѿи не ќе ѿознаѿѿи?* (142) Граждено; *Ми-ѿѿежии врей'еново м'ајк'ино, да-ѿо-б'увна д'олу?* (104) Дебар; *'А-бре Насрад'ин-оца, се-с'ушело бр'аино на-'орѿома?* (62) Дебреште — западни македонски говори;

Е, сеа, сакаш служа да ми служиш или среќа да ми среѿиш? (217) Подлес; *Е, ден'еска ќе-жн'ијме ил-ќе-сѿијме?* 215 Конопиште — тиквешко-мариовски говори.

Низ целата западна македонска периферија — северозападната (тетовски говор), во дел од периферните западни (дебарски, рекански, гостиварски) говори, а спорадично и во централните (кичевски и скопски), како прашална партикула се употребува *али*. Еден пример регистриравме на југоисток, во Лагадинско. Би додале овде дека напоредно со *или* и *ели* на поширок западномакедонски ареал може да се појави и *али* како показател на алтернатива (*Се чудил дал д-и-бијетѿ али не* (Вевчани, Струшко), како што ќе може да се констатира и во некои од подолу наведените примери.

1.3. АЛИ/АЛ'

Али 'имаиш с'иној? (401) Теарце — тетовски говор;

Ал'-з'е н'еишио од-'азноишо? (175) Пагаруша; ... *аку-да-ише-ф'аишеме ал-зн'аеиш н'екоја л'ага да-кур'и'улеме.* (169) Жировница; *Ал'-в'ис'ишина и'и си-ме-ч'увала чейири'ијесей дн'и и на-чейиријес'еишои ише-изложала дев'ој-каиша шо-ја-з'едоф ж'ена?* (169) Росоки; „*Ал'-йом'инаа едно-д'еише и-ед-на-ч'уиша?*” (136) Курбиново; *Кумче-в'а'лче, ме-в'икеиш да-к'рс'иша д'еише 'али да-'ода 'али н'е?* (108) Цепишта — дебарски говори;

Али-с'акаш да-иши-к'ажа н'емуиши ј'озик? (85) Тајмишта; *Ка-ко-зи-јаде, к'ерко, дали со-све-л'ис'ишои, 'али ги-'одбира?* (46) Скопје — централни говори;

'Около йол'уноша-ф'аи'и др'амка и зас'и'а. Али Гос'ишои дад'е, да-он'о в'еч'ар ни-дојд'оха харм'и'ишо. (338) Ајватово — лагадински говор.

1.4. А

Во поглед на крајната западна македонска јазична периферија и особено за говорите на Македонците муслимани (Корчанско, Реканско, Гора) карактеристична е употребата на прашалната партикула *а*, која е непосредна заемка од албанскиот, сп.: *А је-џр'еоиша д'ин и р'амазан да-дадеиш?* (406) Диканце; *А с'иана цуцаиша?* (Велебрдо).

Во албанскиот етимолошки речник (Орел 1998: 22) за оваа партикула се вели дека истовремено врши функција на прашална партикула од типот: *дали* и на показател на алтернатива од типот: *или*. За оваа партикула се вели дека етимолошки е поврзана со грчкото η, кое во потврдни реченици има значење ‘да, навистина’, а во прашални реченици се употребува како прашална партикула ‘дали’ или со заменска основа *e/*o, односно дека претставува заменска партикула. Со оглед на тоа дека партикулата *али* во прашална функција се јавува на целото македонско-албанско пограничје не може, а да не се наметне и врската помеѓу македонското прашално и алтернативно *али*, за кое зборувавме погоре. Искажувањата на прашањата со *а* и со *али* се редовно придружени со нагорна интонација, што го определува нивниот прашален карактер.

И на крај ќе се осврнеме на независните прашања оформени со партикулата *дали*, како понов тип на образување прашања во македонскиот јазик, сп.

1.5. ДАЛИ/ДАЛ'

Дейеишо му-в'ика: Д'али би-с'акал да-б'идемо бр'ака? (411) — скопско-црногорски; северозападни македонски говори;

Д'али се-с'ее вар'ена чен'иша? (185) Горни Полог; *Д'али ме-йр'имаише з'аедно да-јаеме?* (173) Мелница; *П'арво да-й'оји во-ф'ил'ан м'ес'ишо,*

и́'аму 'имай̄ 'едно 'изворче, и́'ечиӣ вода, да-ми-на́й̄а̄лниӣ ои́-и́'аа в'ода; д'ал' зо-зн'а̄ји? (117) Лабуништа; Дали б'еше збо́роӣ, шо-ке-на́ји да-ми-д'а̄ји. (78) Бучин; Сл'уша̄ј, ч'ес̄иӣӣ ц'аре, си-'имал б'олна к'ерка, д'али м'о́жам да-е-в'идам? (76) Сапотница; Ма́јко, зо-нема̄ӣ ма́жоӣ, д'али болен-еӣ, д'али на́й̄ра̄ј неӣӣо. (75) Сапотница; Дали м'о́жам да-и́'о:м и́'амо? (75) Сапотница; 'Ов м'оре к'ӯӣри си́'аио, д'али в'ака ке-на́й̄ра'еше ои́-к'амчӣња м'анца, ... (60) Прилеп; Се́џа к'а̄ј-сакаӣ да-и́е-и́уӣчиме. Дали-на-ка̄ӣна̄ӣа, дали-на-см'окон. (59) Прилеп; Дали-си-је-в'идел ов'а-слика (дево́јка̄ӣа)? (57) Мартолци; ... 'имаӣӣ една-си-ром'аӣӣӣја зо́лема ӣӣо-не-и́ос̄ӣоӣ, с'амо д'али с'акаӣӣ на-си́арос д'али на-младос? ... (46) Горно Соње — западни македонски говори;

Дали си-и́'и на-и́ей̄ла̄ӣа 'или си-и́'и шо-ме мачӣӣ д'евеӣӣ зо́дине? (387) Нестрам; Та̄ӣко, д'али е-вид'о̄ӣе м'о̄јӣа нив'ес̄ӣа? (386) Нестрам; Дали се м'о́жи и ј'аска да-се задр'ужа со-и́ӣӣја ч'ӯӣе? (386) Нестрам; Дали ме-и́уӣвӣӣ да-у́ода, ме-калес'ае да-у́ода на-др'ак да-измол'ӣӣва? (382) Нестрам; Дали зо̄ зн'а̄еӣ Син'о̄цве́ке? (353) Нестрам; В'а зм'ӣӣа... с'ака-д̄а-ми-џу изв'аде цокӯӣо. Дали у-и́р'аво-е? (325) Бошупце; Дали с'-на'учӣ и́'и не'ӣшчо? ... Дали м'о̄јӣ д̄а-ми-на́й̄ра̄ја̄ӣадно-р'ало б'о̄ӣӣ? (322) Ранци; ... с'ак̄ам д̄а-с̄а-в'а̄р̄на̄м зо́ре, д'али ки-м'о́же д̄а-ма̄-изв'адӣӣ и́'и зо́ре? (312) Кронцелево; Уи́-к'оа уи́ризн'ел, с̄а-џ'еде и м'исле: Б'о́же, д'али с̄ам-бӣл ј'ас и́о̄ӣ. (275) Богданци — јужни македонски говори;

Дали д'едо, и́рав'ина̄ӣа е-и́оарна, 'ели крив'ина̄ӣа е-и́оарна? (218) Мрзен; Абре, дали може не́џе да ручам овд'ека у некоа ку́ка? (217) Подлес; Дали има не́џе у ку́кава да ручам? (217) Подлес; Дали на̄с не-не-бед'иса, д'али на-нев'ес̄ӣӣа се-см'ее? — си рекле (213) Гарниково; Зо̄ӣӣо, с'ес̄ӣро, не̄кӣӣ да-веч'ера̄ӣ, д'али си-б'олна, д'али-си-л'ӯӣа? (209) Неготино; Ти ке-ми-бӣдеш ж'ена, и ј'ас ке-и́и-бӣдам м'аӣ, а ӣа ке-и́и-зад'адам 'едно усл'овие, д'али ке-м'о̄јӣ да-зо-ис̄и́а̄нӣӣ. (207) Неготино — тиквешко-мариовски говори;

'Ако ме-арес'ува̄ӣ, 'ела ӣӣо-ке-и́и-каж'увам: дал'и м'о́жеӣ да-уф'анеш, ои́ и́ӣлици к'окале да-собер'еш, да-на́й̄ра̄вӣӣӣ едн'а к'ила? (259) Крналово; Дал'и-сам им'ал ма́јка или не, и ако-сам-им'ал кад'е-е м'о̄ја̄ӣа ма́јка? (239) Смојмирово; ... дал'и-ја в'а̄ци ѓраб'на̄а или од-бо̄лес умр'ела? (237) Владимирово; М'или б'о́же, зл'а̄ӣшен б'о́же, дал'и-сам б'олна, 'или ке-се-р'азбола? (231) Будиначи — источни македонски говори.

2.0. Врз основа на користениот дијалектен материјал ќе ги разгледаме и зависните да/не прашања. Зависните прашања формално и не се разликуваат од независните прашања, всушност и не станува збор за вистински прашања туку за вид комплементарни реченици. Овој тип прашања не се самостојни туку се имплицирани од определени предика-

Во наредниот дел од статијата ќе покажеме дека географски има определена разлика во начинот на формализирање на зависните прашања особено на територијата што ги разграничува независните *ли* и *дали* прашања.

2.2. Но што се случува со дистрибуцијата на прашалните партикули *ли* и *дали*. Ако рековме дека за источните македонски говори е типично независните прашања да се образуваат со партикулите *ли/ле*, кога станува збор за зависни прашања, забележавме само три примера од овој тип: *На-кр'ајо ѓо-ѿиѿѿ'ал 'урно-ли-е м'аслоѿѿо*. (191) Штип; *Мар'и б'або, ѿѿ'и-си комиѿ'ика, зн'аеш-ли ѿѿ'и им'ал-ле-сам м'ајка и зн'аеш-ли кад'е-е?* (239) Смојмирово; *М'ониниа баѿиѿѿ'а и м'аќа, к'аѿѿу си-ѿуд'умаа сам'и, ѿуѿик'уѿаа н'асѿѿрана ѿѿѿ'ерка-им, ѿѿа-ѿ-ѿѿѿѿѿаа, 'иска-ле д'ие (за еди кое си момче) 'иле неќе*. (260) Долно Драглишта.

И сѣи'арѣцѣй ѡ-ѣраи'ал д'али зн'аје заиий'о ѿ'ојев ѿ'ейлиийе. (432)
Овчеполіе; ... и он ѣраи'ал за-бръака-му, ѿиий'ал д'али са-доваѡале 'они.
(431) Овчеполіе — североисточни македонски говори;

Жен'ише вер'уваа 'оѣи б'оже оѣи-ѣов'а шчо-ке-да-ф'ане деѣи'еѣо
ке-се-в'иди шчо ке-да-сѣи'ане он'о куѣа ке-ѣор'асне: дал'и ке-е'учено,
дал'и ке-е-боѣ'аѣо или ракоѣв'орно. (227) Берово; Мисл'ил-си ш'о да-
им-наѣ'рави, дал'и да-и-ѣушчи да-'одаѣи ѣо-рек'аѣа 'или да-си-и-з'еме.
(248) Негрево; И слуг'аѣа си-мисл'ил ш'о да-ѣр'ави, д'али да-си-'оди 'или
да-и-в'иди. (247) Негрево — малешевско-пирински говори;

И во'а чув'ек разглас'аве низ-неговѣа окол'ија дали ка-се-н'ајде некуј да-а-ун'ишиѣ м'ечкаѣа н'оѡо ке-ѡу наг'р'аде. (273) Миравци; Тамјаѣа ѡу-ѡир'ала н'ејниѡ д'еѣе да-в'иде д'али усе-л'исѣе и-ј'аде 'али саму-јаб'улки-ѣе. (273) Гавато — гевгелиски говор;

И *шүг'а* дев'ојкаїа *сї'ана* да си-иде на-с'елуїу и са-ч'удеше, дал
з'еме н'ашїу, си рече: (329) Горно Броди — лагадински говори;

*Ајд'уїино в'арнал-се уїл'ашен їри-друґарийїе и к'оа ґо-уї'їїале
дали-с'а н'оґу, 'он к'азал: (360) Пателе; Царуї ґу-в'ика ч'ојкуї и-му-в'еле
д'а-'оде д'а-ґу-з'ева н'ајґул'е муїї син д'а-ґу-ї'їїа д'али с'а-на'учи зан'аїї.
(322) Ранци; — 'ај да-с'а-в'арнїме д'а-в'їјме їарвуїї д'али 'оше сїї'оє її'амо.
(323) Ранци — долновардарски, кајларски говор;*

Дали коренч'инја ели с'еме и-дон'есе, н'е-знам... Тоа п'р'еба да-има
н'екои чейшири 'ел'-п'ейи г'од'ини, п'ейи 'ели шез г'од'ини. Така. И-д'али
'има!? (350) Нерет — костурски говор;

*Цароѡ и оѡиѡѡвал сеѡзѡѡе дали се наѡѡле коѡѡѡе вода? (120) Охрид; Тоѡа цароѡѡ оѡиѡѡѡал дали сѡѡѡе ѡраѡдани и ѡраѡданки се собра-
ле или имаѡѡ уѡѡче некоѡ ѡчо да не доѡѡол? (120) Охрид — југозапад-
ни-перферни говори;*

И-и'ој (иш'ркой) и-с'обрал шш'рк'ојше с'ише и-и-п'рашал д'али је-в'иделе н'еџде дев'ојкаша. (57) Богомила; Нашиле мандр'аши и-џи-п'ишала д'али в'иделе едно-д'еше. (50) Белимбегово; Ако-е-в'истин-на, ѓолема л'аџа, к'и-знај д'али 'ова б'ило ш'ака, ама с'екој м'ајсшор ја-зн'ај п'рик'азнава. (64) Вранче; И-и'оџак и'ој дека-курш'улила од-зм'ијаша и-ош'и-ш'уцол'авцише н'аредил к'ој ка-д'оеш, да-ѓадеш, да-п'иеш б'ес-п'ари и-да-се-ис'рашауваеш дал'-ка-се-ф'ашеш кој-ја-н'аправил оваа-работша. (173) Мелница — централни говори;

Ќе-се-йр'аша¹ме на-н'екој ч'овек й'остй²ар д'али крив'инаййа е-й'оарна,
д'али й'рав'инаййа. (218) Мрзен — тиквешко-мариовски говори.

3. Од изложеното може да се оформат неколку заклучоци

а) Започнувајќи од западната македонска периферија — северозапад: горански, тетовски говор, запад: гостиварски, дебарски, па и делумно, охридско-струшки говори, југозапад: корчански говор, независните и зависните прашања се оформуваат со прашалните партикули: *али* и *а*. Самостојна употреба на партикулата *ли* не е позната; со исклучок на охридско-струшките говори, нема употреба ниту на партикулата *дали*. *Али* навлегува донекаде и низ централните македонски говори (кичевски, скопски) напоредно со почестото *дали*.

б) Низ централниот дел од македонската јазична територија, започнувајќи од север (скопско-црногорски говор), централни македонски говори (скопски, велешки, прилепски, битолски и кичевско-поречки говори), спуштајќи се кон југ преку тиквешко-мариовските говори, на

самиот југ, во долновардарските говори (кајларски, мегленски) потоа, лерински и костурски, на југозапад, доминира употребата на *дали* како прашална партикула за образување на независни прашања. Самостојна употреба на *ли* е констатирана во мал број примери во тиквешко-мариовските и централните македонски говори. На југ, оваа појава е сосема исклучена.

в) За сите говори од македонската западна територија и сите јужни говори, карактеристично е и образување на независни прашања без прашална партикула.

г) На целиот исток, од североисток (кривопаланечки говор), до југоисток, Петричко, енклитиките *ли/ле* се основни прашални партикули кога се работи за независни прашања, но не и кога станува збор за зависни прашања. Во вториот случај се претпочита употребата на партикулата *дали*. Во тиквешко-мариовските говори и во централните македонски говори во кои енклитиката *ли* може да се употреби во независни прашања, не ја забележуваме кога станува збор за зависни прашања. Во сите јужни македонски говори за кои е типично првенствено образувањето на прашање без прашална партикула, но во кои се јавуваат и независни прашања со *дали*, истата партикула се употребува и во зависните прашања. Во лагадинските говори пак во кои не се регистрирани независни прашања со *дали*, забележуваме пример во кои зависното прашање со гради со партикулата *дал* (*И ѿуџа дев'ојки-ѿа сѿ'ина да си-'иде на-с'елуѿу и са-ч'удеше, дал з'еме н'ашѿу, си рече:* (329) Горно Броди).

д) Кога на ова ќе забележиме и дека историски гледано партикулата *дали* се врзува првенствено за зависни прашања, и како таква е регистрирана во текстови датирани од 18-от век (Ѓуркова 2008: 119) некако се наложува заклучокот дека не може апсолутно да се рече дека во македонскиот дијалектен јазик има потполна корелација помеѓу независните и зависните *да/не* прашања. Се чини дека зависните прашања бараат посебни начини на акомодација помеѓу надредениот и подредениот предикат за што како попогодна се покажува партикулата *дали*. Самостојно употребеното *ли*, како да не е доволно да ја изрази врзаната структура на зависните прашања. Енклитичкото прашално *ли* се надоврзува на партикулата *да* која токму ја носи семантиката на зависност, оформувајќи ја на тој начин новата прашална партикула *дали*. Самостојната употреба на *дали* во независни прашања понатаму може да се компарира со самостојната употреба на *да*-конструкциите како императив, оптатив, хортатив и сл. како што посочивме на почетокот од статијата. Секако, во овој контекст не треба да заборавиме на хомонимијата во македонскиот јазик помеѓу субјунктивното и афирмативното *да*, имајќи ја тука предвид и употребата на прашалната партику-

ла: *нели* (*Нели ти кажав да си дојдеш йорано?*). Сепак, забележаната дистрибуција на прашалната партикула *дали* во сферата на зависните прашања зборува во прилог на тоа дека во неа е вградена семантиката на *да*-субјунктивот.

Извори

ВИДОЕСКИ Б., 2000, *Текстови од дијалектните на македонскиот јазик*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Литература

ГЕГОВСКИ Д., 2007, *Декларативните дел-реченици во дијалектните на македонскиот јазик*, необјавена докторска дисертација, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Филолошки факултет, Скопје.

ЃУРКОВА А., 2008, *Синтакса на сложената реченица во македонските црковнословенски ракописи*, Скопје.

КОНЕСКИ Б., 1996, *Грамајика на македонскиот литературен јазик*, Скопје.

ТОПОЛИЊСКА З., 1995, *Македонските дијалекти во Егејска Македонија*, кн. 1: *Синтакса*, 1 дел: *Механизми на предикација. Конструкции на глаголски предикати*, Скопје.

OREL V., 1998, *Albanian Etymological Dictionary*, Leiden-Boston-Köln.

СКОК Р., 1972, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, ured. M. Deanović, Lj. Jonke, d. 2, Zagreb.

Li and *dali* in direct and embedded questions

Summary

The subject of the paper is the dialectal differentiation of the Macedonian language from the perspective of the direct and embedded questions' formation. Motivation for exploring the research question was the semantics of the interrogative *dali*, as a new formation in Macedonian. The semantics of *dali* is examined in terms of its areal distribution in the direct as well as embedded questions in the Macedonian dialects.